Сонце заходило криваво. На вітер. На неспокій в його душі.

Зачервонілася суха крона дуба біля воріт.

Червоніла від того кривавого заходу і сива волохата голова старого Кавулі.

Ходив по подвір'ї, чистім, як хата у свято, і кляв. Не голосно, ні, але від самого серця. Видихав ненависть з себе, як сірчаний дим. Чорні думи по вінця сповнили його душу.

Такої суми ніколи не чекав Вважав, що знає закон про податок достатньо. Як "Отче наш", вивчив ті місця, де говориться про оподаткування землі. Знав, скільки за їх законами має сплатити від усіх моргів (вони лічили на гектари та ари). Здавалося, все передбачив, — а тут ось тобі несподіванка.

Коли десятник приніс йому зобов'язання, спочатку не хотів приймати. Був переконаний: досить тільки торкнутися мізинцем папірця, як вважатиметься, що погодився з його змістом.

— Мой, іди з цим геть, поки я ще добрий...

Але пізніше сам наздогнав десятника і взяв те "нещастя" до рук. Піде з папером до району. Скаже, що товариші помилилися. Звідки в нього, мамо рідна, має взятися аж стільки збіжжя? У нього взагалі немає вже хліба. Бог свідок. Хіба он те, що залишив на засів. А так — звідки? Прошу: ворота й двері відчинені. Можна перевірити правдивість його слів. Він не суперечить. Навпаки, він домагається цього. Хай перешукують усі закамарки, хай солому в постелі перетрусять — дідька лисого знайдуть!

А вона, небога, — повертаються його думки до першої дружини, що померла двадцять один рік тому, — була така лиха на нього за ту цементовану яму. Думала, що він гроші в гною втопив, а тепер ця яма як придалася йому. Погодує ще якийсь рік. Якби стара жила — нагодував би і її. А їх — ні. Ні синів, ні невісток, ні онуків, ні оту, що взяв собі до хати з дурного розуму. Не мусить йому стара дорікати, що не ділиться з дітьми й онуками. Перед ними ще довгий шлях життя, а його стежка вже добігає до кінця, тому кожний цаль[16] на ній потрійно дорожчий.

Коли засвистіли кулі, то вони повтікали, наче вороння від пострілу. Захопили з собою тільки те, що могла пара коней потягти. За життя своє боялися, а він залишився сам — майно рятувати. Самісінький! Тоді, тої страшної ночі, коли виривало дерева з корінням, спало йому на думку влаштувати сховище в цементованій під гній ямі. Га, не легка то праця — очистити яму. Не легка! Було таке, що викидав гній на землю і, далебі, не знав, кому готує місце — своєму добру чи самому собі. Від спалахів ракет і вибухів бомб ніч здавалася зеленим судним днем… Птахи кидали гнізда, а він пробирався у хату, виносив звідти залізну касу з золотими талерами ще часів Марії-Терези, килими такі, що один може півроку годувати його, кожухи, полотна, сувої сукна, чоботи святкові… І все те умістив у приготованім сховищі… Уклав ладненько, зробив дашок з бляхи, прикрив сухим гноєм, ще й отвір зробив угорі, щоб був доступ повітря, і тільки тоді заспокоївся. Цемент — в ньому речі можуть пролежати й рік. Безпечно, як у гробниці.

А своїм, коли повернулися, пояснив: німці забрали, радянські забрали…

Пізніше, коли худобу привели до стаєнь, наказав не складати свіжого гною на стару купу, а викидати за стайню, щоб його ніхто не бачив, а то по ньому будуть рахувати штуки худоби.

А збіжжя?.. Збіжжя носив, аж у поперекові щось тріснуло. Проросте? Дурень тільки ховає зерно так, що воно проростає. Зсипають його

невігласи в бочки й закопують у яму, вистелену соломою, а за півроку воно проростає, як озимина.

О, він знає, як треба зберігати збіжжя! Не перша це війна на тутешній землі, і не вперше ховає він зерно. Треба… хе-хе-хе… випалити яму вогнем, а тоді хоч і сто років держи в ній збіжжя. Сам господь прийшов йому на допомогу. Вогні палили по селу в ніч на Купала, — кого ж могло здивувати полум'я на його городі?

Коли повернулися сини з жінками та дітьми, лежав хворий від непосильної праці. А невістки ходили по подвір'ю та голосили, як за небіжчиком, за своїм добром, хоч і вивезли дещо з собою і голими їх назвати не можна було.

Потім ходив до району. Дізнався там про те, чого ніколи не вважав за гріх чи провину у своєму житті. Думав — то його законне право. Сказали йому, що він багато років експлуатував (засвоїв собі і це словечко) найману силу. Але не це причина високого податку. Не це. Не повірили, що він розділив землю поміж трьома синами, і об'єднали всі морги в одне господарство.

Розділював чи не розділював, яке кому діло до батька й синів, га? Може, й дійсно не розділював. Може, вважав, що зроблять це самі по його смерті?

І це ще не все. Ті (ох, як же ж смертельно ненавидів їх!) знали з його життя і те, про що він давно забув.

Нагадали, що його наймити навіть у найлютіші морози спали в хліві разом з худобою. (А де ж мали спати? В хаті, на постелі, може?)

Знали, що люди працювали в нього від зорі до зорі. (А хіба коні не працювали так само? Чому ж мав би наймитів жаліти більше ніж худібку?)

Знали, що жорстоко бив своїх наймитів. (А на кому ж мав свій гнів зганяти — на жінці чи дітях?)

Знали, що при виплаті завжди недодавав заробленого. (А хіба ж його вина, що ця голота завжди якусь шкоду в господарстві робила?)

Ті викладали гріхи перед ним, мов карти лицем догори, а він дивився в них, і все зливалося перед очима в одну пляму.

Одне тільки зрозумів: милосердя нема чого чекати йому від них. І вже найменше від тих гольтіпак, яким давав колись притулок у своїй стайні.

Тепер ця голота он як виросла! Гей, чи йому тоді засліпило очі, чи тепер не так, як треба, бачить? Таке, здавалося, було затуркане, таке непоказне, до трьох полічити не вміло, а тепер, он хоч би Іван, його колишній фурман, виходить на трибуну і промовляє, як з книжки читає.

Гей, добрі люди, що то діється на світі?

Єдине, що йому ще залишилося, — це ненависть. Ніколи найгарячіші слова молитви не шептав так ревно, як тепер прокльони.

З хати вийшла невістка. Здорова, виплекана, високогруда.

— Тату, а йдіть-но до хати, аби… — умовкла на півслові.

Здогадався старий Кавуля, що вона мала на думці: сховайтеся в хату, аби вороги не пасли очей на вашому нещасті. Опустив голову й пішов за нею, як ягня за долонею. Перед самим порогом спіткнувся і закляв від серця. Гей, чи й каміння вже не визнавало його тут за господаря?

В хаті, перед столом, на обох кінцях ослона, сиділи ще дві невістки. Чоловіків не було дома. Поїхали всі гуртом в область довести, що ті з району помилилися, тяжко скривдили їх, радянських громадян.

Так, жили з батьком на одному подвір’ї, але господарювали нарізно. Спільними силами сіяли й жали. А яке кому діло до цього? Це їх родинна справа, до якої всякому зась! Папери свідчать, що вони давно розділилися землею.

Документи промовляли за них. Але ж голота… Тільки потягни її за язик — свідчитиме проти роду Кавулів. І не допоможуть тут ні благання, ні зойки. А може, там, в області, не додумаються поспитати свідків? Може, їм вистачить паперів з печатками?

Невістки не розходяться по світлицях, а тут, в кімнаті старого, чекають повернення чоловіків.

Молода жінка Кавулі мовчки порається на кухні.

Ненависть, що постала між Марією і старшими від неї віком "дочками" (найбільше боялися, що може привести ще на світ дитину, а тоді одним спадкоємцем більше!), як живопліт, не вгасала навіть у хвилини загрози для спільного гнізда.

— І придумали ж: "наймана сила"! І треба ж було таке словечко підшукати — шукали б вас черви в землі…

В хаті, між чотирма стінами, голос старого звучить ще по-бунтарськи.

— Маріє, а доїти ще не час? — запитує Катерина у своєї "свекрухи". Вона, знає, що Марія не пропустить години удою, але хоче обірвати старого. Розпустив язика, начеб самі свої в хаті були. А така дружина —

все одно що гадюка за пазухою. Ти її прихисти, а вона приласциться до тебе й укусить у скрутну, найменш сподівану хвилину.

Марія глипнула на годинник над дверима і відразу схопилася за дійницю: пора!

Тільки клацнула за нею хвіртка на ганку, як знову взяла слово Катерина — найстарша й найрозсудливіша з невісток:

— А ви, тату, підіть в область і скажіть там, що ви ніколи не наймали їх, бо ті фурмани… — вона почервоніла, — були не наймити, а… коханці вашої жінки. Он як треба тепер говорити вам, тату! Чи зле я кажу, сестри? — звернулася до молодиць на ослоні. — Марія, запевніть у тому всіх, водила їх за собою, як сука псів, пробачте за слово. А ви, аби уникнути сорому перед людьми, аби врятувати свій гонор, свою честь чоловічу, розпускали по селу чутки, що то буцім ваші наймити… ніби… що ви їм гроші платите… що то ніби ваша "наймана сила". Чи добре я, сестри, придумала?

Молодиці перезирнулися. Слова Катерини сподобались їм. Були міцні, переконливі і для не обізнаного з їх родинними справами могли прозвучати, як правда.

Старий крекнув, ніби хтось його душив.

— Дайте спокій, тату, — защебетала наймолодша, русява Килина, — сам господь послав Катерині таку думку. Вам треба так зробити, як вона радить, а ми всі три засвідчимо, що то правда.

— А як спитають у селі? А що село засвідчить? — обізвалася середуща Софія, бліда молодиця з чорними, аж блискучими бровами.

Катерина кинула на неї зневажливим поглядом:

— А що нам село? Хіба село може знати про те, що в кого, ви пробачте мені, тату, в постелі діється? А як треба буде, то ми всі — правда, сестри? — навіть присягою засвідчимо! А що вона тиха — то пусте. Хіба не тиха вода греблі рве? Ні… ні… людська хата не толока, аби кожний знав, що там діється.

Старий вишкірив жовті, але здорові ще зуби:

— То ви ладні всі, як одна, свідчити, що моя жінка — повія? — В ньому йшла боротьба між самолюбством чоловіка і людиною, якій загрожує нещастя.

— Тату, а як треба так? — гостро запитала його Катерина. — Гонором податку не сплатите! А ви… певні, що Марія ні з ким, крім вас, не зналася? Ви, — натисла голос, — впевнені в цьому?

…Катерина нагадала Марії про час удою таким голосом, що молодиця схопила дійницю і мерщій вискочила з хати. Навіть рушника забула. А як же доїти корову, не вимивши та не витерши перед тим вим'я?

Вернулася. І тоді крізь відчинене вікно зачула вже тільки передостанні слова Катерини: "А ви… певні, що Марія ні з ким, крім вас, не зналася?.."

"Це вони про кого?" — подумала спочатку Марія, хоч виразно чула своє ім'я. Аж за хвилину дійшло до неї, про кого саме мова. Марії зробилось гаряче. Збожеволіли до решти, чи що з ними? Немало зазнала від них за роки спільного життя, всякої напасті могла чекати, але такої підлості таки не сподівалася. Що не сподівалася, то не сподівалася. І що це вони знову затівають проти неї? Навіщо їм тепер це? Колись усі шестеро — невістки і сини старого — спати не могли з жури, що вона від старого приведе на світ дитину (тьху! та ще раз тьху!) і треба буде поділитися багатством із четвертим спадкоємцем… А чого їм сьогодні

бракує? Це добра наука їй! Чому не кинула старого, як намірялася, ще у вересні тридцять дев'ятого? Саме життя відчинило перед нею і тисячами подібних до неї ворота! Чому не скористалась з щасливої нагоди й не покинула цього проклятого двору? Боялася людського поговору. Не хотіла, щоб матір докоряли кумасі дочкою-гонивітром. Честь свою жіночу хотіла зберегти, а он що збираються з її честю зробити. В болото втоптати та ще й ногами прибити. А не дочекаєтесь ви! Тепер уже не ті часи, що за польських панів, та й вона не та, що тоді. Тоді — хотіла чи не хотіла — мусить коритись, бо іншого виходу не мала.

В ті часи покинути шлюбній жінці такого дуку, як Кавуля, і залишитись у тому ж селі було неможливо. Просто неможливо. Піп, з яким Кавуля вихилив не одну склянку меду, змусив би її повернутись до старого. А в попа була така сила. Він міг її зганьбити в проповіді, що і в сімох водах не відмилася б потім, міг заборонити її мамі відвідувати церкву, а мама — хіба б пережила такий сором?

Тоді єдиним виходом для неї могло бути тільки місто. Місто — це означало: служба по невідомих домах, у чужих родинах, а потім хвороба з перевтоми і голе небо замість даху над головою. Коли не гірше: якщо не панське байстря, то шпиталь для невигойно хворих.

А тепер? Тепер місто — це праця поміж чесними людьми, це пошана людині за її відданий труд тощо. Сьогодні місто більше не пострах для таких, як вона, ні!

Пораючись біля корови, роз'ятрювала старі рани, роздумувала над власною долею:

"Мало їм моєї змарнованої молодої сили, моєї занапащеної весни, то вони ще до моєї честі добираються?

Коли брав мене — чи не образа божа? — мені ще п'ятнадцяти не було. Три місяці бракувало, а йому п'ятдесят вісім минуло. І не побоявся

бога, не посоромився людей таку дитину волікти в постіль до себе. А все та повінь наробила. Вона забрала у людей грунти, а в мене — тата й вік молодий. Приходив іуда щовечора і, ніби жаліючи бідну вдову, залякував холодом і голодом, а при тому торгував мене, як телицю на ярмарку. А потім не дав мамі навіть одної третини з того, що обіцяв за мене. Ні, навіть не наймичкою, а купленою, запроданою за центнер борошна і кілька міхів картоплі — он чим я була. Мама поступилася, аби врятувати трьох від голодної смерті... Він знав це, знав і те, що був мені гидким, таким гидким, що страва не лізла в горло, коли сидів навпроти... А тому весь час могоричив попа, аби той залякував мене при сповіді вогненною смолою та чортами. Слухняною й покірною була я тоді. А тепер годі... Через вінця переповнилась чаша, та й піп твій мені не страшний більше... Спасибі й тобі, Катерино, за щирість. Якби не твоє слово, може б, протягла тут ще й до осені, а може, й до весни... А тепер дякую красно за хліб-сіль. Клоччям ліз мені ваш хліб у горло, хоч і власними руками зароблений, а сіль очима витікала... До часу жбан воду носить. Завтра вдосвіта прокинеться старий, гляне на пусту постіль... Почекає часину... а тоді піде сам шукати... Шукай, шукай, та дивися добре, чи не сховалася де твоя жінка під лаву... Тільки марні твої зусилля, бо немає на світі такої сили, щоб мене у цей двір повернула...".

— Ех... — зітхнула, випростуючи плечі. — Ще лишилося в мене трохи тієї силоньки, ще не все втрачено...

Увійшла до хати, ніби нічого й не чула. Як завжди, процідила частину молока в глечики, а частину в горщик, щоб спарити на снідання. Як завжди, сполоснула цідило й повісила його над плитою. Тільки котові цим разом дала не перегону, а влила в миску молока по вінця. "На, котику, аби-сь пам'ятав свою господиню..."

Не більше години пройшло, а які зміни сталися в ній за цей короткий час! Зовсім іншою почувала себе тепер, і якою чужою, дивно чужою стала ця хата, де прожила довгих п'ятнадцять років! Подивилася на Кавулю, на його зморщене, як халява старого чобота, обличчя й спитала себе саму: "Невже ж це правда, що він п'ятнадцять років мав право до

мене як до своєї жінки?" Глянула на розмальовану півниками скриню в головах, яку свахи колись розкривали перед нею, очманілою з страху, та показували злежані наряди небіжниці, першої дружини старого. Глянула на різьблені сволоки, об які ніколи не відбивався людський спів, хіба прокльони та молитви. Звела очі на широко розставлені синюваті стіни, що були для неї вужчі за труну. Подивилася на все те, подивилась та й здивувалася сама собі, що могла стільки років прожити в цій домовині.

Щоб не викликати підозріння, Марія поралася того дня, як завжди, на подвір'ї і в хаті. Лягла спати теж у звичайну пору. Старий не входив до кімнати. Певно, все ще синів чекав з області. Марію теж не брав сон. Була така збуджена, що навіть думати до ладу не могла. Над усім, про що б не згадала, брало верх радісне усвідомлення: скоро світанок — і вона покине це прокляте кубло.

На подвір'ї зашаруділи чиїсь кроки. Мусило бути їх троє або й четверо. Мабуть, сини повернулися з області. Але чому це не чути людського голосу? Тихенько причинилися двері Катерининої світлиці, і хтось вийшов у сіни: раду скликають, а без неї вони не обійдуться. На прив'язі кинувся пес, гавкнув вороже, але одразу й умовк. Хтось з господарів цикнув на нього: є чужий поміж ними. Але яке їй діло до того? Завтра вийде за ворота й не оглянеться навіть. Хай западеться ця тюрма разом з її мучителями!

Раптом почула, що хтось увійшов до кімнати. Від вересня тридцять дев'ятого року постійно мастили завіси на дверях, аби не зраджували, коли входили чи виходили ними. Не рипнули й тепер, але Марія відчула чиюсь присутність в кімнаті. Не були це кроки старого. Скоріше — Катерини. Постать пройшла на середину хати, зупинилася, потім черкнула сірником, скерувавши світло на ліжко. Марія й повікою не кліпнула. Постать підняла сірник вище, потім згасила його і ще тихше вийшла з кімнати.

"Перевіряють, чи сплю", — подумала Марія.

Тепер у сінях було чути якийсь шепіт. Судячи по нерівних голосах, там сперечалися. Зашаруділо, наче пересували з місця на місце міх з мукою.

— Ш… ш… ш… — хтось застережливо зашипів. Потім знову відхилились двері у кімнату. Відразу пізнала кроки старого, хоч як намагався ходити нечутно. Йшов не до своєї, а до її постелі. Марія вся виструнчилася, готова до оборонного скоку. На крок від ліжка старий зупинився. Важко дихав. Втомила його, певно, хода навшпиньках. Війнуло квасним запахом старого рота. Марія вдала, що спить. Втягнула повітря, а потім протяжно, із свистом випустила його носом.

— Спить, — сказав старий і вже певнішим кроком почапав до дверей.

Що тут коїться? До страху перед небезпекою, яка загрожувала їй особисто, приєднувалося передчуття, що ось тут, за кілька кроків від неї, твориться якесь погане діло. Недобре діло!

Першим пориванням було відчинити вікно і втекти, чимскоріш втекти з цієї печери розбійників. Поки ще жива! Поки втретє не увійшли до неї, вже з сокирою. Але розум опирався втечі наосліп. Тут треба простежити, викрити їх, бо діло погане. Діло — недобре.

Встала, пішла навпомацки і, притримуючи клямку, поволеньки, з передишками, загострivши слух, почала відкривати двері до сіней. Темно й тихо. У світлиці навпроти було темно: щілини у дверях не світились. Раптом до її настороженого вуха долетів звідкись приглушений людський голос. Де ж вони? Напружено вдивлялася в темряву. Побачила ясний прутик на підлозі: у льоху світилося!

Приклала вухо до щілини в ляді. Серце так товклося в грудях, що навіть побоялася: тамті почують його стукіт.

"Певна смерть чекала б мене, коли б побачили". Холодний піт виступив у неї на тілі.

Говорив тепер хтось чужий. Марія не могла вловити кожне слово. Та з першого ж зачутого речення: "Не здаватися — з-за океану нам допоможуть", — здогадалася, з ким Кавулі засіли на раду.

"От воно як, от воно як", — повторювала в думці зовсім розгублено. Поруч творився злочин. Збентеження, страх, гостра цікавість, невиразна, проте нав'язлива думка, що треба щось робити, кудись іти, когось кликати, — все це змішалося в голові Марії.

Знала, що всі Кавулі скупі, неприхильні до людини, користолюбні, хитрі, але ніколи не подумала, що вони здатні на такий злочин. Не могла всього вловити, але з тих уривчастих слів їй стало ясно, що вони, не виключаючи старого й Катерини, вбивали. Мало сказати — вбивали. Так знущалися з своїх жертв, що кров у жилах холонула, коли пізніше розповідали про це люди. Раптом мова зайшла про неї. Певно, питав чужий, чи вона досить безпечна особа в хаті. Пропонував, очевидно, знищити її, бо тут озвався старий:

— Не треба. Молоді ви та дурні. Чи думаєте, що говорите? Та ви не тільки на мою голову накличете біду… але й шнурок на свою… Нічого не думаєте… нічого не думаєте.

На селі почувся спів. Парубки поверталися з клубу й співали на все горло. Голоси у підвалі втихли. Світло погасло. Жах пойняв Марію. Вб'ють. Не встигне й крикнути. Обережно, щоб не заплутатись у власній сорочці, піднялася з колін і навшпиньках добралась до своєї постелі. Накрилася з головою, але це не дуже допомагало, бо клацала зубами, аж самій страшно було. Чула, як виходили з льоху, як зносили щось з горища, як хтось вискочив наперед, щоб пса притримати. Не чула тільки, коли старий до кімнати зайшов. Марія неспокійно поверталася з

боку на бік. Вирішила не спати до ранку. Проте таки заснула, сама не зогляділася як.

* * *

Вранці скочила з постелі, немов хто підкинув. Здалося, що хтось торкнувся холодною долонею її чола. В кімнаті нікого не було. Сонце давно вже зійшло. Під дверима надоїдливо нявчав кіт. Марія пішла відчинити йому двері. Підлога в сінях була свіжо вимита. Ясно, змили сліди. Завагалася на хвилину: видоїти корову чи зроблять це вже без неї? Хіба видоїть ще, бо доки невістки здогадаються, що її нема дома, вим'я нажене, як гори.

Увійшла Катерина. Ніхто не запідозрив би в цій рум'янощокій молодиці з ямочками на щоках і з великими карими очима кривавого змовника.

— Чуєш, — привітно звернулася вона до Марії, — їдуть люди на відпуст до Гриневої Гори. Ти колись мала таку охоту. Як хочеш — їдь.

"Хочуть збутися мене. Замишляють якесь діло. Хочуть мати вільні руки. Вчора, здається, їм перешкодили парубки, що повертались з клубу. Зброя. Зброя. Вчора багато говорили вони про зброю. Або завезти у двір, або вивезти з двору мають якусь зброю. Свідків не потрібно їм".

Марія, не глянувши на Катерину, знизала плечима:

— Дякую тобі за ласку. Відійшла мені вже охота їхати на відпуст…

Катеринине лице негарно видовжилось. Голос підскочив угору:

— Що це має значити? Чому не хочеш їхати? Кажу тобі, що тата й худобу обійду сама… Ти їдь… а то ще скажуть, що ми тебе не пускаємо, ти ж знаєш, які тепер часи настали. Поїдеш, Маріє…

— Не поїду, Катерино.

— А це чому?

— А тому, що зараз мені треба в район іти…

Обличчя Катерини перекосилося, але тої ж хвилини вона опанувала себе. Щоб підкреслити свій цілковитий душевний спокій, ще й позіхнула на весь рот:

— А що тобі район? Сьогодні там ярмарку нема… Що ти маєш там шукати?

"Я б тобі сказала, що я маю там шукати, але боюся, що як вчуєш, то не вийду живою з цієї хати…" — подумала Марія.

— Зуб у мене болить… Спокою немає… Треба до лікаря.

— І вночі болів? — подивилася на Марію пильно, з явним підозрінням.

— Не знаю, чи болів, чи не болів, бо спала я, як забита. Може, і болів. Напевно болів, бо бачила я цієї ночі дуже важкі сни…

— Ану, покажи мені той зуб… Котрий то?

— Я не кобила, щоб мені в зуби заглядати…

Катерина засміялася на все горло, але нічого веселого не було в тому сміхові:

— Коли в нашої покійної боліли зуби, то вона прикладала галун або полоскала рот виваром з дубової кори, але до лікаря не ходила. То була правдива хазяйка. Тату! — гукнула Катерина через сіни. — Ану, ходіть

сюди. Треба вам, тату, запрягати коней та везти свою кралю до лікарні в район. Чули чудасію? До зубного вибирається.

Увійшов старий. По ньому помітно було, що не спав ніч. Але голос його не здавався.

— Що тут поміж вами зайшло? — крикнув. — Чого тобі, Катерино, треба від неї? Хоче йти до лікаря, хай іде собі до лікаря. Хіба я тримав її коли-небудь? Хіба не пускав, куди хотіла? Хай сама скаже!

"Старий лис, хитрий ти, але цим разом мене вже не впіймаєш", — думає Марія з ненавистю.

Старий починає нишпорити в капшуку з грішми.

— На… може, треба буде на дорогу…

— Нічого мені не треба…

— Я розумію, що тепер лікар задурно, але, може, перекусити схочеш…

— А як же вона буде перекушувати, коли їде з зубом до лікаря? — єхидно засміялася Катерина.

— Мовчи! — гримнув на неї Кавуля. — Мовчи, бо ти хоч і вважаєш себе за розумну, а дурна, як чобіт. Нічого ви, — переніс на множину, — не хочете розуміти, нічого, анічого…

Він не ховав десятки в капшук, а ще тримав її в простягнутій перед собою руці. Марія, обминувши його, попростувала до дверей. У воротях зупинилася: "Гей-гей! Якою увійшла я у ці ворота, а якою покидаю їх…" Але одразу й схаменулася. А за чим то вона жалкує? Якою тоді була?

Затурканою овечкою, яку повели на заріз, а вона й пішла з похнюпленою головою. А сьогодні? Загартувало її життя — на загибель усім кавулям. Сьогодні розум заступив милосердя і помста стала не гріхом, а обов'язком.

1949